

**SAMARALI TADBIRKORLIK FAOLIYATINI KLASTER ASOSIDA TASHKIL QILISHNING
AHAMIYATI****Eshqobilova Maftuna Po‘lat qizi**

Jizzax politexnika instituti. o‘qituvchi

Gmail: maftuna95@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada samarali tadbirkorlik faoliyatini klaster asosida tashkil qilishning iqtisodiy ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, klaster tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi, xususan, iqtisodiyotni rivojlantirishda klasterning o‘rni, uning samaradorligi va boshqalar.

Kalit so‘zlar: klaster, iqtisodiy o‘zgarishlar, klasterlar kontsepsiyasi, kichik va o‘rta korxonalar klasterlari, raqobat, hamkorlik.

Zamonaviy iqtisodiy klasterlash sharoitida malakasi uning kasbiy faoliyatida duch keladigan muammolar darajasiga mos keladigan malakali menejerlar va iqtisodchilarni tayyorlash masalasi tobora kuchayib bormoqda. Klaster sharoitida ushbu sohalaridagi mutaxassislarining faoliyati farqlarga ega va quyida keltirilgan xususiyatlarga ko‘ra, nimaga tayyorgarlik ko‘rish kerakligini ko‘rishingiz mumkin. Iqtisodiy tizimlarning evolyutsiyasi rivojlangan mamlakatlarda ham, iqtisodiyoti o‘tish davridagi mamlakatlarda ham globallashuv bilan birga iqtisodiy faoliyatning tobora aniq hududiy konsentratsiyasi mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 213 bilan birga keladi. Hozirgi bosqichda bu turli klasterlarni - biznes tuzilmalari integratsiyalashuvining yangi shakllarini yaratish orqali amalga oshirilmoqda. Bir qator mintaqaviy iqtisodiyotlar uchun klasterning shakllanishi o‘shish nuqtalari rolini o‘ynaydi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar bozorda raqobatbardoshlikka erishgan taqdirda, ular o‘z ta‘sirini bevosita atrof-muhitga: etkazib beruvchilarga, iste‘molchilarga, raqobatchilarga, infratuzilmaga kengaytiradilar. Muhitning bozordagi muvaffaqiyatli faoliyati xo‘jalik yetakchisining raqobatbardoshligining yanada oshishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatar ekan. Natijada klaster - bir-birining raqobatbardoshligini oshirishga o‘zaro hissa qo‘shadigan tarmoqlar tarmog‘iga chambarchas bog‘langan xo‘jalik yurituvchi subyektlar jamoasi shakllanadi. Ekspertlar hisob-kitoblariga ko‘ra, bugungi kunda dunyodagi ilg‘or davlatlar iqtisodiyotining qariyb 50 foizi klaster usuliga o‘tgan. Masalan, Yevropa Ittifoqida 2 mingdan ziyod klasterlar mavjud bo‘lib, ularda ishchi kuchining 38 foizi qamrab olingan. Daniya, Finlyandiya, Norvegiya, Shvetsiya sanoatida to‘liq klaster usuli tatbiq qilingan. AQSHda esa mamlakatdagi mavjud korxonalarining yarmidan ziyodi shu tizimda ishlab, ular tomonidan tayyorlanayotgan tovarlar yalpi ichki mahsulotning 60 foizini tashkil qiladi [1, s. 89].

So‘nggi paytlarda klasterlar kontsepsiyasi kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishni qo‘llabquvvatlashning muvaffaqiyatli global strategiyalaridan biri bo‘ldi. Kichik va o‘rta korxonalar klasterlari dunyoning barcha qit‘alarida samarali faoliyat yuritmoqda. Klasterlar kontsepsiyasi rivojlanayotgan mamlakatlarda qo‘llanilgan. Jahon iqtisodiyotida klasterlarni rivojlantirish innovatsion tadbirkorlik faoliyatining samarali yo‘nalishi hisoblanadi [1, p. 76].

Birinchi yirik klaster dasturlari 1970-1980-yillarda AQSHda, 1989-1990-yillarda daniyada,

1990-yillarning birinchi yarmida Avstriya, Buyuk Britaniya, Yaponiyada, 1995-yildan Finlyandiya va Fransiyada 1993-yildan boshlab paydo bo‘ldi. Birlashgan millatlar tashkilotining sanoatni rivojlantirish tashkilotining xususiy sektorni rivojlantirish filiali yordamida yevropa hukumatlari va yevropa xususiy bizneslariga kichik korxonalar klasterlari va tarmoqlarini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda hamkorlik qilishda yordam berish uchun tavsiyalar to‘plamini tayyorladi.

Zamonaviy tadqiqotchilar klaster yondashuvining dolzarbligini ta’kidlaydilar, lekin, o‘z navbatida, “klaster siyosati”, “klaster texnologiyasi” kabi klasterlash jarayonining asosini tashkil etuvchi hodisalarning mohiyatini qayd etmaydilar. Shunga asosan, Rossiya federatsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy makonini klasterlashni boshqarishning samarali metodologiyasini shakllantirish uchun terminologiyani aniqlashtirish kerak. Klaster nazariyasining o‘zi mavhum tabiati bilan ajralib turadi, uning asosida klaster yaratish jarayoni sodir bo‘ladi. Davlatning boshqaruv ta’siri bozor sharoitida mumkin bo‘lgan klasterlash vositalari to‘plami yordamida amalga oshiriladigan hududni rivojlantirishning dolzarb muammolarini hal qilishga qaratilgan. Shuning uchun klasterlarni bir tomondan klaster nazariyasi obyekti, ikkinchi tomondan davlat boshqaruvi subyekti sifatida aniq belgilash zarur. “klaster” tushunchasini professor m. porter taklif qilgan va u. Uni bozor makonida faoliyat yurituvchi va bir-birini to‘ldiruvchi jug‘rofiy jihatdan qo‘shni kompaniyalar va tegishli tashkilotlar guruhi sifatida aniqladilar [2, p. 12].

Rivojlangan mamlakatlarda klaster nazariyasini amaliyotda qo‘llash xx asrning 90-yillari boshlarida boshlangan. M. Enrayt, J. Dunning, R. Martin va yuqorida tilga olingan M. Porterning ishi tufayli. Rossiyada klaster yondashuvining amaliy qo‘llanilishi M. K. Bandman, M. N. Koloskovskiy, N. I. Larina, I. V. Pilipenko kabi nomlar bilan bog‘liq. Bir-biridan manfaatdor bo‘lgan subyektlarning hamkorligi asosida shakllangan klaster yondashuvi dastlab firmalarning raqobatbardoshligi muammolarini o‘rganishda qo‘llanilgan. Albatta bunda avvalo nazariy mushohada hamda mantiqiy yondoshuv asosida klasterlar faoliyatini moliyalashtirish va unda moliyaviy boshqaruvning yondoshuvlarni ilmiy-nazariy tahlil qilingan [3, s. 109].

Klaster yondashuvining amaliyotga tatbiq etilishi shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan iqtisodiyotda klasterlarning chuqurligi va kengligi odatda kuchliroqdir. Iqtisodiyotlari rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoat korxonalarining salmoqli qismi mahalliy yoki mahalliy bozorga xizmat qiluvchi xorijiy sho‘ba integratsiyar. Bunday iqtisodiy rivojlanish darajasiga ega bo‘lgan klasterlarni yaratishga quyidagi ko‘rsatkichlar to‘sqinlik qilmoqda:

1. Ta’lim darajasining pastligi.
2. Past malakali ishchi kuchi.
3. Texnologiyaning zaifligi.
4. Mavjud kapitalning etishmasligi.
5. Davlat institutlarining rivojlanmaganligi.

Samarali ishlaydigan klasterlarni yaratish rivojlangan iqtisodiyot sari eng muhim qadamlardan biridir. Qoidaga ko‘ra, klasterlar quyidagi maqsadlarga erishishga qaratilgan: klaster a’zolarining raqobatbardoshligini oshirish, bu esa innovatsiyalarni joriy etish orqali ta’minlanadi; logistika, axborot texnologiyalari va boshqalarda sinergiya effekti va sifatga yagona yondashuv hisobiga ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarining xarajatlarini kamaytirish va sifatini

oshirish; yirik korxonalar tashkil etish hisobiga ishsizlikning maksimal qisqarishi; hokimiyat organlarida klaster a‘zolarining manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan umumiy sa’y-harakatlarni birlashtirish.

Klasterlarni hisobga olgan holda, fazoviy va funksional o‘qlar bo‘ylab tartiblangan ikkita katta guruhni ajratish mumkin. O‘zaro bog‘liq bo‘lgan firmalar va tarmoqlarning fazoviy guruhlari mintaqaviy klasterlar deb ataladi. O‘z navbatida, sanoat klasterlari bitta hududning chegaralari bilan kamroq cheklangan funksional tizimlarni o‘z ichiga oladi. Klaster tarmoqlarini yaratish uchun bir qator shartlar bajarilishi kerak:

1. Avvalo, bu demokratlashtirish va markazsizlashtirish. Yuqorida sanab o‘tilgan ikkita komponent mavjud bo‘lmasa, ichki tarmoq jarayonlarini, ma‘lumot almashish jarayonini ishga tushirish va ko‘plab avtonom firmalarni birlashmada qatnashish uchun jalb qilish mumkin emas, garchi ular yagona tashkilot sifatida harakat qilsalar ham.

2. Sanoat siyosatining qattiq usullaridan raqobat muhitini ta‘minlovchi usullarga o‘tishni rag‘batlantirish.

3. Korxonalarni o‘z hududidan tashqariga chiqish va global miqyosda raqobatlashish istagini uyg‘otadigan global strategik rejalashtirish.

4. Boshqaruv manfaatini alohida sanoat, texnologiya va tuzilmani takomillashtirishdan, yaxlit holda hududlarni kompleks va tizimli rivojlantirishga o‘tkazish.

Klaster bozor munosabatlarning to‘la huquqli ishtirokchisi bo‘lib qolishi uchun tashqi muhitdagi barcha o‘zgarishlarni hisobga olishi va ularga moslashishga va zarur innovatsiyalarni joriy etishga tayyor bo‘lishi kerak. Faqat shu tarzda klaster omon qolishi, turg‘unlik va qulashdan qochishi mumkin. Keyingi rivojlanish shakli o‘z sa’y-harakatlarini boshqa faoliyatga yo‘naltiradigan bir yoki bir nechta yangi klasterlarga aylantirish yoki mahsulot va xizmatlarni etkazib berish sxemalarini o‘zgartirish bo‘lishi mumkin.

Klaster yashovchan, o‘zini-o‘zi ta‘minlaydigan, muvaffaqiyatli va samarali tashkilot sifatida amalga oshirilishi uchun quyidagilar zarur [3, p. 5]:

1. Tashabbus – tadbirkorlar, davlat tuzilmalari, jamoat tashkilotlari, ta‘lim muassasalaridagi tashabbuskor va nufuzli, o‘z nufuzi, aql-zakovati, tashkilotchilik qobiliyati bilan birlashtirish, rag‘batlantirish va klasterlarning o‘z a‘zolari uchun ham foydali ekanligini ko‘rsatishga qodir shaxslar. Va bilim, shuningdek, mintaqaga uchun.

2. Innovatsiyalar - raqobat kurashida mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 215 yangi imkoniyatlarni ochishga qodir bo‘lgan ishlab chiqarishni tashkil etish, marketing, boshqaruv, moliyalashtirishdagi yangi texnologiyalar.

3. Axborot - mavjudlik, ochiqlik, bilim almashish, mehnat obyektlari bozorlariga kirishda, mahsulot sotishda, malakali ishchi kuchi va boshqalarda afzalliklarga ega bo‘lish imkonini beruvchi ma‘lumotlar bazalarini yaratish.

4. Integratsiya – fan va hokimiyat organlari ko‘magida tarmoq va hududiy darajadagi firmalar o‘rtasida hamkorlik qilish uchun yangi klaster texnologiyalaridan foydalanish.

5. Manfaat - tadbirkorlik yoki jamoat tuzilmasi hayotining asosiy sharti bo‘lib, u klaster birlashmalari ishtirokchilarining qiziqishlari mavjudligini va ular tomonidan ma‘lum iqtisodiy foyda olishlarini nazarda tutadi.

Klasterning mavjudligi uchun zarur shart – davlat organlari, xususiy kompaniyalar, ta‘lim va ilmiy muassasalar, xo‘jalik birlashmalari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari sa’y-

harakatlarini birlashtirish orqaligina samarali iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin.

Klasterni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlarini strategik rejalashtirish jarayonida mutanosiblik, biznes va fanni o‘z ichiga olgan muvofiqlashtiruvchi kengash tashkil etiladi. Samarali ishlayotgan klasterlarni tahlil qilib, quyidagi xarakterli xususiyatlarni ajratib ko‘rsatish mumkin: x klasterning strategik rivojlanish vektorini belgilovchi yetakchi korxonaning mavjudligi; ixtisoslashuv, asosiy faoliyat orqali klaster a‘zolarining o‘zaro bog‘lanishini ta‘minlaydi; klaster a‘zolari geografik jihatdan mahalliyashtirilgan; klasterda ko‘p sonli ishtirokchilar mavjud; klaster a‘zolari o‘rtasida shakllangan va samarali faoliyat yuritayotgan iqtisodiy aloqalar; klaster a‘zolari o‘rtasidagi raqobat va hamkorlikning kombinatsiyasi; tizim ishtirokchilarini uning ishlab chiqarish dasturlariga, innovatsion jarayonlarga, sifat nazoratiga muvofiq uzoq muddatli muvofiqlashtirish; klaster a‘zolari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksportga yoki import o‘rnini bosishga yo‘naltirilgan; klaster tashkilotlari va tadqiqot tashkilotlari o‘rtasidagi yaqin hamkorlik va kichik firmalarning innovatsion texnologiyalarga kirishi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishning klaster shakli raqobatga ta‘sir qiluvchi bir qator o‘ziga xos biznes imtiyozlarini beradi, masalan:

1. Klaster a‘zolari bo‘lgan tashkilotlarda mehnat unumdorligini oshirish.
2. Klasterga kiritilgan tashkilotlarga innovatsiyalardan foydalanish imkoniyatini ochish.
3. Klaster chegaralarini kengaytirishni rag‘batlantiradigan biznesni diversifikatsiya qilishni rag‘batlantirish.

Klasterlar jamoat tovarlari va xizmatlarida yuqori qiymatli ishlab chiqarish omillarini yaratishda ishtirok etadilar. Klasterda ishtirok etish yangi texnologiyalarga kirish, ta‘minot zanjiri uchun ilg‘or ish usullari, mijozlar ehtiyojlariga adekvat va tezkor javob berish kabi innovatsiyalar nuqtayi nazaridan ham imtiyozlar beradi. Klaster ichida, alohida holatdan ko‘ra, biznesning yangi turlari paydo bo‘ladi. Mintaqa yoki shahar ichidagi tizimli aloqa va o‘zaro bog‘liqlikni tushunish orqali klasterda uning a‘zolariga bo‘lgan ishonch elementi namoyon bo‘ladi, bu esa samaradorlikning oshishiga, innovatsiyalarning keng tarqalishiga va natijada biznesning yangi turlarining paydo bo‘lishiga yordam beradi. Klaster a‘zolari innovatsiyalar olib keladigan yuqori xarajatlar va xavflarni bo‘lishish imkoniyatiga ega.

Izolyatsiya qilingan tashkilotlar uchun tadqiqot faoliyatiga shunga o‘xshash miqdordagi investitsiyalar mumkin emas. Bilim va texnologiyalarni egallash va tarqatish xarajatlarini kamaytirish imkoniyati klaster ichidagi kadrlar migratsiyasi va uzluksiz o‘qitish va malaka oshirish jarayoni tufayli mumkin bo‘ladi. Klaster a‘zolarining umumiy xarajatlari va ishlab chiqarish maqsadlarini hisoblashda ular bo‘sh mablag‘larni tezda qayta taqsimlash zarurati muammosiga duch kelishadi. Bu muammo ularning atrofida shakllangan korxonalar tarmog‘i yordamida hal qilinadi.

Klasterda raqobat va hamkorlik kabi ikkita jarayonning kombinatsiyasi mavjud. Klaster ichidagi bu ikki hodisa o‘zaro manfaatli. Klaster a‘zolari o‘rtasidagi raqobat ta‘sirida yuzaga keladigan tizimli kichik nizolar tufayli tizim optimallashtiriladi. Klaster ichida yaxshi tashkil etilgan axborot tizimi, umumiy resurslar va imkoniyatlarni (masalan: mahsulotlarni, xodimlarni, texnologiyalarni ilgari surish va sotish) bo‘lishish tufayli klaster a‘zolari sezilarli foyda oladi, tizim rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Quliyev O. A. Klaster-raqobatda yutib chiqishning eng oqilona yo‘li. Qishloq xo‘jaligida ixtisoslashgan klasterlarni shakllantirish: tajribalar, natijalar va innovatsion yondashuvlar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Buxoro : “Sadridin Salim Buxoriy” durdona nashriyoti, 2021.-89 b.
2. Porter M. Millatlar raqobat ustunligi. Nyu-york: free press, 1990. 896 p.
3. Karimova N. S. Klaster – iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashning muhim omili. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and innovative technologies) ilmiy elektron jurnali. 4/2022, iyul-avgust (№ 00060), s. 109.
4. Umarov Toxirjon Mamurjonovich. (2024). ERKIN IQTISODIY ZONALARDA TADBIRKORLIK FAOLIYATIGA INNOVATSIYALAR VA INVESTITSIYALARNI RAG‘BATLANTIRISHDA KLASTER YONDASHUVINING O‘RNI. *INTERNATIONAL CONFERENCE OF NATURAL AND SOCIAL-HUMANITARIAN SCIENCES*, 1(1), 156–167. Retrieved from <https://universalconference.us/universalconference/index.php/ICNSHS/article/view/277>